

LIETUVOS RESPUBLIKOS TĘSTINUMAS IR PILIETYBĖ

DAINIUS ŽALIMAS

Parašyti šį straipsnį paskatino 1997 m. gegužės 16–17 dienomis Vilniuje Europos Tarybos iniciatyva surengtas seminaras *Pilietybė ir valstybių teisių perėmimas*. Jame daugiausia buvo nagrinėta pilietybės klausimų sprendimo problematika naujose valstybėse, atsiradusiose subyrėjus TSRS ir Jugoslavijai. Nuošalyje neliko ir trys Baltijos valstybės, 1990–1991 m. atkūrusios savo nepriklausomybę. Šių šalių atvejis yra specifinis: pilietybės klausimai jose spęsti atsižvelgus į valstybingumo tęstinumo principą. Kadangi Lietuva, Latvija ir Estija 1940 m. buvo neteisėtai okupuotos ir aneksuotos Sovietų Sąjungos, jų valstybingumas ir pilietybė nebuvo panaikinta. Todėl, atkūrus nepriklausomybę, šių valstybių piliečiais pirmiausia pripažinti tarpukario laikotarpiu jų pilietybę turėję asmenys bei šių asmenų palikuonys, o tik po to spęsti kitų Baltijos valstybių gyventojų pilietybės klausimai, kurie nėra sietini su valstybių teisių perėmimu. Šiame straipsnyje pateikiama išsamesnė Lietuvos Respublikos pilietybės klausimų analizė padeda geriau suvokti šių klausimų sprendimo Baltijos valstybėse specifiką, lyginant su buvusiomis TSRS ir Jugoslavijos respublikomis.

Subyrėjus TSRS ir Jugoslavijai, naujoms Europos valstybėms neišvengiamai teko spęsti savo gyventojų pilietybės klausimus.

Dainius Žalimas — Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas.

© Dainius Žalimas, 1997

Straipsnis įteiktas redakcijai 1997 m. spalio 18 d.

Vykstant teritoriniams pokyčiams, paprastai iškyla valstybių teisių perėmimo tarptautinių sutarčių ir turto atžvilgiu klausimai. Beveik nėra nustatytų valstybių teisių perėmimo pilietybės atžvilgiu tarptautinės teisės normų. Jos klausimai reguliuojami valstybių nacionaliniais įstatymais ir tarptautinėmis sutartimis. Tačiau ir šioje srityje valstybės nėra visiškai laisvos, kadangi tarptautinė teisė nustato bendrus principus, kuriais turi remtis nacionaliniai pilietybės įstatymai ir tarptautinės sutartys, reguliuojančios pilietybės klausimus. Bendrų principų įtvirtinimas tarptautiniu lygiu reikalingas visuotinai pripažintoms žmogaus teisėms apsaugoti, kad „būtų užkirstas kelias masiniam gyventojų pilietybės netekimui prieš jų valią ir, atvirkščiai, nenorimos pilietybės įbrukimui“¹. Pagal *Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos* 15 straipsnį kiekvienas žmogus turi teisę į pilietybę. Valstybių teisių perėmimą ir pilietybės klausimus susieja 1961 m. *Konvencijos dėl bepilietybės mažinimo* 10 straipsnis, pagal kurį „į kiekvieną susitariančių valstybių sutartį dėl teritorijos perdavimo turi būti įtrauktos nuostatos, garantuojančios, kad ją perdavus nė vienas asmuo neliks be pilietybės. Jei tokių nuostatų nėra, susitarianti valstybė, kuriai perduodama teritorija arba kuri įsigyja teritoriją kitu būdu, suteikia savo pilietybę tokiems asmenims, kurie dėl tokio perdavimo ar įsigyjimo liktų be pilietybės. TSRS ir Jugoslavijos žlugimas milijonams žmonių iškėlė aktualius pilietybės klausimus. Todėl neatsitiktinai Europos Taryba parengė *Europos konvencijos dėl pilietybės* projektą, kuriame bandoma unifikuoti pagrindinių pilietybės klausimų reguliavimą. Projekto VI skyrius skirtas valstybių teisių perėmimui ir pilietybei. 18 straipsnis įtvirtina principus, kuriais turi vadovautis valstybės, sprendamos pilietybės klausimus teisių perėmimo atveju: turi būti gerbiama pagrindinė žmogaus teisė, tarp jų teisė į pilietybę, taip pat siekiama išvengti bepilietybės atvejų. Sprendžiant konkrečių asmenų pilietybės klausimą, turi būti atsižvelgiama į tikrą ir efektyvų asmens ryšį su valstybe, nuolatine jo gyvenamąją vietą valstybių teisių perėmimo metu, asmens norą ir gimimo vietą. Konvencijos projektas tik atspindi susiklosčiusią ir vis labiau pripažįstamą praktiką, pagal kurią nauja valstybė paprastai suteikia savo pilietybę visiems jos teritorijos gyventojams, išskyrus atvejus, kai atskiri asmenys to nenori ar turi kitos valstybės pilietybę. Taip buvo išspręsti buvusių Sovietų Sąjungos ir Jugoslavijos respublikų pilietybės klausimai.

Tačiau Lietuvos, Latvijos ir Estijos pilietybės įstatymai pagrįsti kitokiais principais. Nors Lietuvoje praktiškai pasiekta tų pačių prak-

tinų rezultatų, kaip ir buvusiose TSRS bei Jugoslavijos respublikose, t.y. pilietybę gavo visi to norėję nuolatiniai gyventojai, vis dėlto galima rasti bendrus visų trijų Baltijos valstybių pilietybės įstatymų pradmenis. Jie ypač ryškūs Latvijoje ir Estijoje, kuriose ne visi nuolatiniai gyventojai galėjo gauti pilietybę iš karto. Dėl to pastarosios dvi Baltijos valstybės ne kartą kritikuotos, ypač iš Rusijos pusės. Tačiau kritikos pagrįstumą galima įvertinti tik išgilinus į tokios pilietybės politikos priežastis. Tai daroma šiame straipsnyje Lietuvos Respublikos pavyzdžiu. Bendrus visoms Baltijos valstybėms pilietybės klausimų sprendimo principus sąlygoja panašūs istoriniai ir teisiniai veiksniai.

1918 m. vasario 16 d. paskelbus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, pradėtas kurti jos piliečių korpusas². Praėjus beveik metams, 1919 m. sausio 9 d., buvo priimtas pirmasis Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas — *Laikinasis įstatymas apie Lietuvos pilietybę*³. Pagal jį Lietuvos Respublikos piliečiais iš karto pripažinti: „1) asmenys, kurių tėvai ir seneliai iš seno Lietuvoje gyveno, ir kurie patys visuomet Lietuvoje gyvena; 2) nurodytųjų pirmame punkte žmonių vaikai, kurie, kad ir negyveno visuomet Lietuvoje, bet grįžo į ją gyventi; 3) asmenys, kurie iki 1914 metų nemažiau, kaip dešimtį metų Lietuvoje gyveno ir turėjo: (a) arba nuosavą nekilnojamąjį turtą; arba (b) nuolatinį darbą⁴; 4) Lietuvos piliečio vaikai; 5) jo pati arba našlė; 6) Lietuvos netekėjusios pilietės vaikai, jei jie nepriimti svetimšalio jo vaikais“. Kiti asmenys Lietuvos pilietybę galėjo įgyti natūralizacijos būdu: tam jie turėjo nuolat gyventi Lietuvoje ne mažiau kaip penkerius (vėliau — dešimt) metus, turėti nuolatinę darbo vietą ir nebūti teisti. Taip, priėmus šį įstatymą, Lietuvos Respublikos pilietybę gavo beveik visi iki Pirmojo pasaulinio karo nuolat šalyje gyvenę asmenys, buvę Rusijos piliečiai, taip pat asmenys, susiję su Lietuva šeimyniniais ryšiais. Tokią pilietybės politiką įtakojo 1919 m. Versalio sutarčių sistema. Šiose sutartyse numatytas „automatinis (*ipso facto*) valstybės-teisių perėmėjos pilietybės įgijimas, jeigu asmuo gyvena jos teritorijoje ir gimimu neįgijo kitos valstybės pilietybės“⁵. Palanki buvo ir Lietuvos gyventojų etninė sudėtis, leidusi stiprinti nacionalinį valstybingumą.

1939 m. rugpjūčio 8 d. priimtas nuolatinis *Lietuvos pilietybės įstatymas*⁶. Jis numatė Lietuvos Respublikos pilietybės įgijimą gimimu (pilietybę įgyja santuokinis vaikas, kurio tėvas — Lietuvos pilietis, nesantuokinis vaikas, kurio motina — Lietuvos pilietė, taip pat Lietuvoje gimęs vaikas, kurio tėvai nežinomi), šeimyniniu ryšiu, optavimu

ir natūralizacijos būdu. Lietuviams buvo numatyta iš karto suteikti Lietuvos pilietybę, jeigu jie apsigyvena Lietuvoje, taigi, jiems taikyta supaprastinta natūralizacijos tvarka.

Realizuodama slaptųjų Molotovo ir Ribbentropo pakto protokolų nuostatas, 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos Respubliką okupavo Sovietų Sąjunga. Tų pačių metų rugpjūčio 3 d. Lietuvos Respublika buvo aneksuota, ją paskelbus sudėtine TSRS dalimi — viena iš sąjunginių respublikų. Slaptieji Molotovo ir Ribbentropo pakto protokolai prieštaravo tuo metu galiojusioms imperatyvinėms tarptautinės teisės normoms, todėl pati TSRS 1989 m. paskelbė juos niekiniais, t.y. negaliojančiais nuo pasirašymo momento. Lietuvos Respublikos okupacija ir aneksija laikytina tarptautiniu nusikaltimu, kadangi įvykdyta, pažeidus tuo metu visuotinai pripažintus jėgos nenaudojimo, taikaus ginčų sureguliuavimo, nesikišimo į kitų valstybių vidaus reikalus, sąžiningo įsipareigojimų pagal tarptautinę teisę vykdymo tarptautinės teisės principus, taip pat daugybę šiais principais pagrįstų dvišalių Lietuvos ir TSRS sutarčių nuostatų⁷. Tokiais atvejais yra taikomas nuo romėnų laikų žinomas ir visose teisės sistemose pripažįstamas principas *ex injuria non oritur jus* (neteisėtas aktas nesuteikia teisių teisės pažeidėjui). Pagal šį principą Sovietų Sąjunga neįgijo jokių suverenių teisių į užgrobtą Lietuvos teritoriją, teisiškai Lietuvos Respublika netapo sudėtine TSRS dalimi, o visą okupacijos laikotarpį egzistavo kaip tarptautinės teisės subjektas. Tai ir yra Lietuvos Respublikos tęstinumo esmė.

De jure Lietuvos Respublikos tęstinumą pripažino ir nelaikė jos sudėtine Sovietų Sąjungos dalimi daugiau kaip penkiasdešimt pasaulio valstybių. Lietuvos Respublikos diplomatinės ir konsulinės misijos tęsė savo darbą užsienyje kaip teisėtos savo valstybės institucijos (iki pat nepriklausomybės atkūrimo funkcionavo Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės JAV ir Didžiojoje Britanijoje). Tarptautinės sutartys, Lietuvos Respublikos sudarytos iki okupacijos, buvo laikomos toliau galiojančiomis, suspenduotas tik jų vykdymas. Kitos valstybės toliau pripažino Lietuvos Respublikos pilietybę, ją liudijančius Lietuvos Respublikos piliečių pasus. Šalies okupacijos laikotarpiu Lietuvos Respublikos pasus jos piliečiams išduodavo ir pratęsdavo jų galiojimo laiką Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės ir konsulinės įstaigos užsienyje. Jos vykdė ir savo valstybės piliečių diplomatinę gynybą buvimo valstybėje. Lietuvos Respublikos diplomatiniai ir konsuliniai pareigūnai turėjo teisę, vykdydami savo funkcijas,

dalyvauti buvimo valstybės teismų procesuose bei ginti savo valstybės ir jos piliečių interesus⁸.

Netrukus po Lietuvos aneksijos, 1940 m. rugsėjo 7 d., Sovietų Sąjunga visus Lietuvos Respublikos piliečius paskelbė TSRS piliečiais, taip jėga primesdami jiems savo pilietybę. Kadangi tai buvo neteisėtos Lietuvos okupacijos ir aneksijos pasekmė, pagal principą *ex injuria non oritur jus* šis Sovietų Sąjungos aktas nesuteikė jai jokių teisių Lietuvos Respublikos piliečių atžvilgiu ir kvalifikuotinas kaip niekinis. Pagal tarptautinės teisės normas „okupacija nepaveikia gyventojų pilietybės, jie ir toliau lieka ištikimi okupuotai valstybei. Vargu, ar gali būti sunkesnis tarptautinės teisės pažeidimas negu okupanto pilietybės primetimas okupuotos valstybės piliečiams“⁹. Neatsitiktinai 1949 m. *Ženevos konvencijos dėl civilių gyventojų apsaugos karo metu*, kodifikuojančios visuotinai pripažintas paprotines tarptautinės humanitarinės teisės normas, 49 straipsnis aiškiai skiria okupuojančios ir okupuotos valstybių civilius gyventojus. Konvencija taip pat riboja okupuojančios valstybės veiksmus okupuotos teritorijos civilių gyventojų atžvilgiu. Pavyzdžiui, 51 straipsnis draudžia okupuotos valstybės gyventojus versti ir agituoti juos savo noru tarnauti okupacinėje kariuomenėje. Tokie suvaržymai gali būti paaiškinami tik okupuotos valstybės pilietybės tęstinumu, kuris išplaukia iš jos valstybingumo tęstinumo ir yra vienas iš pastarojo rodiklių. Vadinasi, Sovietų Sąjungos įvykdyta okupacija ir aneksija nepanaikino nei Lietuvos Respublikos valstybingumo, nei jos piliečių korpuso. Tarptautinė teisė neįtvirtina „jokios okupuotos teritorijos gyventojų pareigos paklusti okupanto valdžiai“¹⁰. Lietuvos Respublikos piliečiai visiškai teisėtai gynė savo valstybę okupacijos metais (pažymėtinas 1941 m. birželio 23 d. sukilimas ir pokario ginkluota rezistencija), priešinosi jiems primes-tai svetimos valstybės jurisdikcijai. Jų pastangomis 1990 m. ir atkurta Lietuvos Respublikos nepriklausomybė.

Lietuvos Respublikos nepriklausomybė atkurta remiantis valstybės tęstinumu, t.y. buvo atkurta nuo 1918 m. egzistuojančios valstybės pažeistos suverenios teisės. Tai konstatuota 1990 m. kovo 11 d. *Akte dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo*: „yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suverenių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė <...> Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustojęs

teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas <...>“ 1990 m. atkūrusi nepriklausomybę Lietuvos Respublika nėra nauja valstybė, o identiška tarpukario Lietuvos Respublikai, toliau egzistavusiai, nepaisant visiškos jos teritorijos okupacijos; tai yra viena ir ta pati valstybė. Tokį Lietuvos Respublikos identitetą pripažino didžiulima pasaulio valstybių, tarp jų ir Rusija. 1991 m. liepos 29 d. *Sutartimi tarp Lietuvos Respublikos ir RTFSR dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų* Rusija pripažino ir 1940 m. Lietuvos Respublikos aneksijos, įvykdytos TSRS, faktą, ir Lietuvos Respublikos suverenitetą pagal jos valstybinį statusą, įtvirtintą 1990 m. kovo 11 d. pamatiniuose aktuose. Todėl neįmanoma Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo laikyti Lietuvos secesija iš TSRS. Lietuvos Respublika niekada netapo teisėta Sovietų Sąjungos dalimi, išliko tarptautinės teisės subjektu, tad ir niekaip negalėjo išstoti iš TSRS. Lietuvos Respublikos teritorijoje sukurta Lietuvos TSR tebuvo svetimos okupacinės valstybės marionetinis-administracinis darinys, neturinti nieko bendro su Lietuvos Respublika.

Vadinasi, nebuvo ir jokio teisių perėmimo tarp Sovietų Sąjungos ir atkūrusios nepriklausomybę Lietuvos Respublikos. 1978 m. *Vienos konvencijoje dėl valstybių teisių sutarčių atžvilgiu perėmimo* valstybių teisių perėmimas apibrėžiamas kaip „valstybės, atsakančios už tarptautinius santykius tam tikroje teritorijoje, pakeitimas kita valstybe“, t.y. „valstybių teisių perėmimas įvyksta tuo metu, kada galutinai ir negrįžtamai vienos valstybės suverenitetas tam tikrai teritorijai pakeičiamas kitos valstybės suverenitetu“¹¹. Sovietų Sąjunga nebuvo igijusi jokių suverenių teisių į Lietuvos teritoriją, šias teises išlaikė Lietuvos Respublika, tad ir nebuvo suvereniteto pasikeitimo. Valstybių teisių perėmimas įvyksta, kai „vienas tarptautinės teisės subjektas užima kito vietą“¹², o valstybės tęstinumo atveju „teisės subjektas ir valstybės konkrečios teisės ir pareigos lieka nepakitę“¹³. Todėl valstybių teisių perėmimas ir valstybės tęstinumas yra visiškai skirtingi tarptautinės teisės institutai. Nėveltui 1992 m. kovo 16 d. Baltijos Valstybių Tarybos pareiškime dėl buvusios TSRS valstybinės skolos konstatuota, kad „Baltijos valstybės nėra valstybės-perėmėjos buvusios TSRS atžvilgiu“.

Visa tai verčia daryti išvadą, kad Lietuvos Respublikos atžvilgiu netaikytinos tarptautinės teisės normos, reguliuojančios pilietybės klausimus valstybių teisių perėmimo atveju, o svarbiausiu veiksniu, lemiančiu jos pilietybės įstatymus, laikytinas valstybės tęstinumas. At-

kurdama nepriklausomybę, Lietuvos Respublika siekė atkurti savo turimas suverenias, bet Sovietų Sąjungos pažeistas, teises, įskaitant teisę į jurisdikciją savo piliečių atžvilgiu, taip pat apginti savo piliečių korpusą nuo svetimos valstybės savivalės. Tam reikėjo ši piliečių korpusą teisiškai identifikuoti, deklaruojant valstybės tęstinumo sąlygotą pilietybės santykių tęstinumą. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymu *Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo* atnaujinus šios tarpukario paskutinės Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, nebuvo iš karto sustabdytas jos II skyriaus *Pilietybė* galiojimas. Pilietybę reglamentuojančios normos įtvirtintos ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, patvirtintame 1990 m. kovo 11 d., sustabdžius 1938 m. Konstitucijos galiojimą. Visa tai reiškė Lietuvos Respublikos pilietybės instituto tęstinumo pripažinimą ir šio instituto atkūrimą. Tokią interpretaciją galima patvirtinti 1994 m. gegužės 27 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu, kuriame analogiška teisinio reguliavimo tuose pat 1990 m. kovo 11 d. įstatymuose praktika privatinės nuosavybės teisės instituto atžvilgiu traktuota kaip privatinės nuosavybės teisės tęstinumo pripažinimas ir šio instituto atkūrimas¹⁴ (taip pat nebuvo iš karto sustabdytas atitinkamo 1938 m. Konstitucijos skyriaus galiojimas, o jo normos vėliau perkeltos į LPI).

Pirmasis ryškesnis bruožas, skiriantis Lietuvą nuo Latvijos ir Estijos, yra tas, kad pilietybės klausimus Lietuvoje pradėta reguliuoti dar neatkūrus nepriklausomybės. 1989 m. lapkričio 3 d. buvo priimtas *LTSR Pilietybės įstatymas*, kuris liko galioti po 1990 m. kovo 11 d. jau kaip Lietuvos Respublikos teisės aktas, kadangi neprieštaravo LPI. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl LPI normos, reguliuojančios pilietybę, buvo modifikuotos, palyginus su 1938 m. Konstitucijos normomis, iš esmės tik palikus nuorodą į pilietybės įstatymą. Šis įstatymas jau buvo orientuotas į Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimą, kadangi jo 35 straipsnio 2 dalis numatė, kad Lietuvos TSR piliečiai naudosis TSRS piliečių pasais tik laikinai, „kol Lietuva dar nėra atgavusi visiško valstybinio suvereniteto“. Pagal to paties straipsnio 3 dalį jokia įstatymo nuostata negalėjo būti aiškinama kaip Lietuvos TSR piliečio įsipareigojimas kuriai nors kitai valstybei ar jos nustatytai pilietybei. Tai taikyta pirmiausia TSRS atžvilgiu, nes įstatymas nenumatė jokių Lietuvos TSR piliečių pareigų Sovietų Sąjungai. Todėl nenuostabu, kad Lietuvos TSR piliečių korpusas jau bandytas identifikuoti, atsižvelgus į Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumą. Pa-

gal 1989 m. Pilietybės įstatymo 1 straipsnio 1 punktą Lietuvos TSR piliečiais pripažinti „asmenys, kurie buvo Lietuvos Respublikos piliečiai, jų vaikai ir vaikaičiai, nuolat gyvenantys Lietuvos TSR teritorijoje“. Kaip savo 1994 m. balandžio 13 d. nutarime *Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ 5 punkto pakeitimo* atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai konstatavo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, tokie asmenys „ex officio (pagal turėtą teisę) tapo Lietuvos Respublikos piliečiais — jiems tik reikėjo įrodyti atitinkamas aplinkybes ir paprašyti išduoti piliečio dokumentus. Jų teisė apsispręsti dėl pilietybės iš esmės reiškė teisę atsisakyti Lietuvos pilietybės“. Pilietybės tęstinumo principo laikytasi tik iš dalies, nes Lietuvos Respublikos pilietybei pripažinti reikėjo, kad asmuo, turėjęs šią pilietybę, ar jo palikuonys nuolat gyventų Lietuvoje. Tiesa, pagal įstatymo 22 straipsnio 1 dalį asmenims, iškeldintiems ar pasitraukusiems iš Lietuvos nuo 1940 m. bei šių asmenų palikuonims išsaugota teisė į Lietuvos pilietybę, kurią įgyvendinti buvo įmanoma tik nuolat apsigyvenus Lietuvoje. Nuolatinio gyvenimo sąlyga Lietuvos Respublikos piliečiais pripažįstamiems asmenims numatyta iš esmės dėl to, kad būtų išvengta dvigubos pilietybės atvejų, kadangi daugelis užsienyje gyvenusių Lietuvos Respublikos piliečių buvo įgiję kitų valstybių pilietybę. Tačiau tai užkirto kelią pripažinti Lietuvos Respublikos pilietybę ją turėjusiems asmenims, kurie gyveno užsienyje ir neįgijo kitos valstybės pilietybės.

1989 m. Pilietybės įstatymo 35 straipsnio 4 dalis numatė dvejų metų terminą šiam įstatymui įgyvendinti. Praėjus terminui, jau atkūrusioje nepriklausomybę Lietuvos Respublikoje, norint efektyviau reguliuoti pilietybės klausimus ir siekiant labiau laikytis pilietybės tęstinumo principo, 1991 m. gruodžio 5 d. buvo priimtas naujas Pilietybės įstatymas. Jo 1 straipsnio 1 dalies 1 punkto nuostata jau buvo tikslesnė: Lietuvos Respublikos piliečiais pripažinti „asmenys, iki 1940 m. birželio 15 d. turėję Lietuvos Respublikos pilietybę, jų vaikai ir vaikaičiai, jeigu jie neįgijo kitos valstybės pilietybės“. Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo nutarimo *Dėl Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos* 7 punkte įtvirtinta nuostata, išplaukianti iš pilietybės tęstinumo principo, kad tokių asmenų atžvilgiu Sovietų Sąjungos pilietybė yra niekinė. Asmenims, turėjusiems iki okupacijos Lietuvos Respublikos pilietybę ir įgijusiems kitos valstybės pilietybę, bei tokių asmenų vaikams pagal įstatymo 17 straipsnį

neteterminuotai išsaugota teisė į Lietuvos Respublikos pilietybę, tik skyrėsi šios teisės įgyvendinimo tvarka: pagal įstatymo 18 straipsnį asmenys, iki okupacijos turėję pilietybę, savo teisę į ją galėjo įgyvendinti, jeigu atsisakydavo turimos kitos valstybės pilietybės, o tokių asmenų vaikai, — jeigu atsisakydavo turimos kitos valstybės pilietybės, persikeldavo nuolat gyventi į Lietuvą bei prisiekdavo Lietuvos Respublikai. Tokios išimties iš pilietybės tęstinumo principo ir painios įstatymo nuostatos sunkino jo įgyvendinimą. Be to, jos buvo nepateisinamos užsienyje gyvenančių ir tarpukaryje turėjusių Lietuvos Respublikos pilietybę, igijusių ir kitos valstybės pilietybę asmenų, taip pat jų palikuonių atžvilgiu. Daugiausia tai lietuvių tautybės asmenys, dėl okupacijų pasitraukę ar ištremti iš Lietuvos. Tokios pilietybės įstatymų nuostatos trukdė šiems asmenims atkurti savo teisinius ryšius su Lietuvos Respublika, aktyviau prisidėti atkuriant jos valstybingumą. Todėl 1991 m. Pilietybės įstatymas ne kartą keistas, vis labiau derinant jo nuostatas su pilietybės tęstinumo principu. Paskutinis Pilietybės įstatymo pakeitimo įstatymas priimtas 1997 m. liepos 2 d. Dabartinė įstatymo redakcija labiausiai atitinka Lietuvos Respublikos pilietybės tęstinumo principą. Pagal 1 straipsnio 1 dalies 1 punktą Lietuvos piliečiais pripažinti asmenys, iki 1940 m. birželio 15 d. turėję Lietuvos pilietybę, jų vaikai ir vaikaičiai (jeigu šie asmenys, jų vaikai ir vaikaičiai nerepatrijavo iš Lietuvos). Pagal Lietuvos Respublikos Pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos 1 straipsnį „repatrijavimu laikomas išvykimas į etninę tėvynę arba apsigyvenimas etninėje tėvynėje“. Vadinasi, nerepatrijavimo sąlyga taikoma nelietuvių kilmės asmenims. Pagal dabartinę Pilietybės įstatymo 17 straipsnio redakciją teisė į Lietuvos Respublikos pilietybę neteterminuotai išsaugoma asmenims, iki okupacijos turėjusiems Lietuvos pilietybę, jų vaikams ir vaikaičiams, gyvenantiems kitose valstybėse (jeigu visi šie asmenys nerepatrijavo iš Lietuvos). Jie yra pripažįstami Lietuvos Respublikos piliečiais bendra tvarka, kaip ir asmenys, nurodyti 1 straipsnio 1 dalies 1 punkte (iš esmės pastarųjų asmenų kategorija apima pirmąją). Jokių papildomų sąlygų, išskyrus norą įgyti pasą, teisei į pilietybę įgyvendinti nekelia. Vadinasi, teisiškai sulyginti visi asmenys, turėję Lietuvos Respublikos pilietybę iki okupacijos, taip pat šių asmenų palikuonys. Lietuvos Respublikos piliečiais įstatymas vienodai pripažįsta visus turėjusius jos pilietybę asmenis — gyvenančius Lietuvoje, užsienyje, igijusius kitos valstybės pilietybę ir jos neigijusius, t.y. leidžia ir dvigubos pilietybės atvejus. Taip tik dabar pasiektas rezultatas,

visiškai atitinkantis pilietybės testinumo principą, t.y. visiškai atkurtas tarpukaryje buvęs Lietuvos Respublikos piliečių korpusas.

Toks rezultatas kur kas anksčiau buvo pasiektas Latvijoje ir Estijoje, nors šios dvi Baltijos valstybės identifikavo savo piliečių korpusą tik po nepriklausomybės atkūrimo 1991 m. Tačiau jos labiau laikėsi pilietybės testinumo principo ir visus tarpukaryje jų pilietybę turėjusius asmenis be papildomų sąlygų pripažino savo piliečiais, leisdamos jiems turėti ir kitos valstybės pilietybę. Latvijoje tai buvo padaryta 1991 m. spalio 15 d. Seimui priėmus rezoliuciją *Dėl Latvijos Respublikos piliečių teisių atnaujinimo ir pagrindinių natūralizacijos principų*, 1994 m. liepos 22 d. — Pilietybės įstatymą, Estijoje — 1992 m. vasarį atnaujinus 1938 m. Pilietybės įstatymą.

Valstybės testinumas sąlygojo ir kai kurias kitas Lietuvos Respublikos 1989 ir 1991 m. pilietybės įstatymų nuostatas. Lietuvos Respublikos piliečiais, kaip ir turėję jos pilietybę asmenys, iš karto pripažinti asmenys, kurie nors ir neturėjo Lietuvos Respublikos pilietybės, bet buvo susiję su tarpukario nepriklausoma Lietuva kitais teisiniais ryšiais. Pagal 1989 m. Pilietybės įstatymo 1 straipsnio 1 punktą Lietuvos Respublikos piliečiais taip pat pripažinti neturėję jos pilietybės, tačiau iki okupacijos nuolat gyvenę dabartinėje Lietuvos teritorijoje asmenys, jų vaikai ir vaikaičiai, nuolat gyvenantys Lietuvoje. Jų teisė apsispręsti dėl pilietybės taip pat iš esmės reiškė teisę atsisakyti Lietuvos pilietybės. Lietuvos pilietybės šiems asmenims pripažinimas buvo pagrįstas jau ne pilietybės testinumo principu, o istorinės nuolatinės gyvenamosios vietos nepriklausomoje Lietuvoje turėjimu. Atsižvelgus į tai, kad tokie asmenys turi būti susiję su nepriklausoma Lietuva, 1991 m. Pilietybės įstatymo 1 straipsnio 1 dalies 2 punkte šių asmenų kategorija patikslinta, t.y. nurodyta, kad jie turėjo gyventi dabartinėje Lietuvos Respublikos teritorijoje nuo 1919 m. sausio 9 d. (pirmojo pilietybės įstatymo priėmimo) iki 1940 m. birželio 15 d. (okupacijos).

Valstybės testinumas sąlygojo ir kai kurių pilietybės įstatymų nuostatų priėmimą iš tarpukario įstatymų. 1939 m. Pilietybės įstatymo 10 punktas numatė, kad „lietuvis gali būti priimtas Lietuvos piliečiu, jei jis apsigyvena Lietuvoje“. Taip visiems asmenims, turintiems tautinį ryšį su Lietuva, išsaugota teisė į jos pilietybę, kuri galėjo būti įgyvendinta asmeniui nuolat apsigyvenus Lietuvoje. 1989 m. Pilietybės įstatymo 22 straipsnis numatė pripažinti Lietuvos pilietybę jos neturin tiems lietuviams, persikėlusiems gyventi į Lietuvą ir jai prisiekusiems.

Pagal 1991 m. Pilietybės įstatymo 17 straipsnį teisė į Lietuvos Respublikos pilietybę neterminuotai išsaugoma lietuvių kilmės asmenims, gyvenantiems kitose valstybėse ir neturintiems teisės į Lietuvos pilietybę pagal kitas įstatymo nuostatas. Tokie asmenys teisę į Lietuvos pilietybę galėjo įgyvendinti tik atsisakę turimos kitos valstybės pilietybės, nuolat apsigyvenę Lietuvoje ir jai prisiekę. Vėliau reikalavimai šiai asmenų grupei sušvelninti. Pagal dabartinę įstatymo redakciją ši grupė diferencijuota į kelis pogrupius: pagal 1 straipsnio 1 dalies 3 punktą iš karto Lietuvos Respublikos piliečiais pripažįstami tie lietuvių kilmės asmenys, kurie išvyko iš Lietuvos teritorijos iki 1918 m. vasario 16 d. ir neįgijo kitos valstybės pilietybės, o likusiems lietuvių kilmės asmenims neterminuotai išsaugota teisė į Lietuvos pilietybę, kuriai įgyvendinti reikia atsisakyti turimos kitos valstybės pilietybės ir nuolat apsigyventi Lietuvoje.

Ryškiausias bruožas, skiriantis Lietuvą nuo kitų dviejų Baltijos valstybių, yra jos pilietybės politika asmenų, apsigyvenusių šalyje okupacijos laikotarpiu, ir jų palikuonių atžvilgiu. Valstybės tęstinumas sąlygojo tai, kad Lietuvos Respublika nebuvo įpareigota iš karto, atkūrusi nepriklausomybę, suteikti šiems asmenims savo pilietybę, kadangi jie buvo okupuojančios valstybės, TSRS, piliečiai ir atsidūrė Lietuvoje, Sovietų Sąjungai pažeidus tarptautinės humanitarinės teisės normas. Pagal 1949 m. *Ženevos konvencijos dėl civilių gyventojų apsaugos karo metu* 49 straipsnį okupuojanti valstybė negali deportuoti ar perkelti dalies savo civilių gyventojų į jos okupuotą teritoriją. Todėl Sovietų Sąjungos piliečiai, atvykę į Lietuvą okupacijos metais, nebuvo asmenys, susiję su Lietuvos Respublika teisiniais ryšiais, o laikytini užsienio valstybės piliečiais, kuriems galėjo būti nustatoma bendra natūralizacijos tvarka, taikant reikalavimus nuolat gyventi tam tikrą laiką ir turėti legalų pragyvenimo šaltinį Lietuvoje, mokėti lietuvių kalbą, žinoti Lietuvos Konstitucijos pagrindus. Tačiau Lietuvos Respublika suteikė galimybę supaprastinta tvarka įgyti jos pilietybę visiems okupacijos metais atvykusiems į Lietuvą TSRS piliečiams bei jų palikuonims. Tai sąlygojo istorinės ir politinės aplinkybės. 1989 m. Pilietybės įstatymas priimtas dar okupacijos metais, todėl nenorėta, dar neatkūrus nepriklausomybės, supriešinti įvairias Lietuvos gyventojų grupes. Pilietybės įstatymu siekta sparčiau integruoti atvykusius į Lietuvos Respubliką ir joje apsigyvenusius TSRS piliečius į atkuriančios nepriklausomybės valstybės gyvenimą. Be to, Lietuvos gyventojų etninė sudėtis nekėlė pavojaus valstybės tautiniam identitetui (apie 80

procentų gyventojų sudarė lietuviai). 1989 m. Pilietybės įstatymas su-skirstė atvykusius į Lietuvą TSRS piliečius ir jų palikuonis į dvi skir-tingas grupes. Pirmajai grupei pagal 1 straipsnio 2 punktą priklausė asmenys, turintys nuolatinę gyvenamąją vietą Lietuvos TSR, jeigu jie gimę ar įrodė, kad bent vienas iš tėvų ar senelių gimę Lietuvos TSR teritorijoje ir jeigu jie nėra kitos valstybės piliečiai. Tai buvo asmenų, atvykusių į Lietuvą okupacijos metais palikuonys. Laikyta, kad jie pa-kankamai stipriai susiję su Lietuva, todėl jiems iš karto suteikta Lietu-vos pilietybė. Tokių asmenų teisė apsispręsti dėl pilietybės taip pat iš esmės reiškė teisę atsisakyti Lietuvos pilietybės ir išsaugoti turimą TSRS pilietybę. Tad jų padėtis prilyginta turėjusių Lietuvos Respubli-kos pilietybę ar nuolat gyvenusių nepriklausomoje Lietuvoje tarpuka-rio laikotarpiu asmenų padėčiai. Sutikusių su Lietuvos Respublikos pilietybe asmenų atžvilgiu Sovietų Sąjungos pilietybė taip pat laikyta niekine.

Antrąją grupę sudarė asmenys, anksčiau neturėję tvirtų teisinių ryšių su Lietuva. Jie buvo nurodyti įstatymo 1 straipsnio 3 punkte. Šiai grupei priklausė iki įstatymo įsigaliojimo (1989 m. lapkričio 3 d.) nuolat Lietuvoje gyvenę asmenys, turintys joje nuolatinę darbo vietą ar nuolatinį pragyvenimo šaltinį. Jie per dvejus metus nuo įstatymo įsi-galėjimo galėjo apsispręsti dėl pilietybės: pasirinkti Lietuvos Respub-likos ar pasilikti TSRS pilietybę. Tokį pilietybės igijimo būdą galima laikyti supaprastinta natūralizacija, kadangi teisė apsispręsti dėl pilietybės reiškė teisę priimti Lietuvos Respublikos pilietybę ir tuo pačiu atsisakyti turimos TSRS pilietybės. Lietuvos Respublikos pilietybės priėmimo faktas laikytas TSRS pilietybės atsisakymu dėl kurio iš anks-to atskirai pareikšti valios nereikėjo. Todėl Lietuvos Respublikos Kon-stitucinis Teismas minėtame 1994 m. balandžio 13 d. nutarime tokį pilietybės igijimo būdą kvalifikavo kaip vienašališkai Lietuvos pa-skelbtą optaciją (t.y. faktiškai optaciją). Šis principas buvo pripažintas 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos ir Rusijos sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų 4 straipsnyje. Jame teisė įgyti Lietuvos Respubli-kos pilietybę buvo garantuota ir tiems asmenims, kurie turėjo teisę į RTFSR pilietybę ir į Lietuvą atvyko nuo 1989 m. lapkričio 3 d. iki šios dvišalės Lietuvos ir Rusijos sutarties pasirašymo dienos, netai-kant jiems sėslumo cenzo ir lietuvių kalbos mokėjimo reikalavimų. Tokia išimtis iš 1989 m. Pilietybės įstatymo nuostatų įtvirtinta sutar-tyje, kadangi tai padėjo Lietuvai užmegzti gerus santykius su Rusija, sustiprinusius atkurtą nepriklausomą valstybingumą. Lietuvos Res-

publikos pilietybė negalėjo būti suteikta asmenims, tarnavusiems Sovietų Sąjungos okupacinėje kariuomenėje ir kitose represinėse struktūrose, nors jie ir faktiškai nuolat gyveno Lietuvoje, jeigu šie asmenys nepripažinti Lietuvos piliečiais pagal 1989 m. Pilietybės įstatymo 1 straipsnio 1 ir 2 punktus. Kaip 1994 m. balandžio 13 d. nutarime konstatavo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, tarnyba okupacinėje kariuomenėje ar svetimos valstybės represinėse struktūrose negalėjo būti laikoma teisėtu nuolatinio darbu Lietuvoje, o faktinis tokių asmenų buvimas — teisėtu nuolatinio gyvenimu Lietuvoje, nes pati okupacinė kariuomenė ir represinės struktūros buvo šalyje neteisėtai, t.y. be Lietuvos valdžios sutikimo.

Aišku, suteikus Lietuvos Respublikos pilietybę visiems to norėjusiems nuolatiniais jos gyventojams, atvykusiems į Lietuvą okupacijos metais, nebuvo galima iš jų šios pilietybės atimti. Pagal Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 15 straipsnį niekam negali būti savavališkai atimta jo pilietybė. Todėl 1991 m. Pilietybės įstatymo 1 straipsnio 1 dalyje Lietuvos Respublikos piliečiais pripažinti ir asmenys, iki 1991 m. lapkričio 4 d. įgiję Lietuvos Respublikos pilietybę pagal Pilietybės įstatymą, galiojusį iki Pilietybės įstatymo priėmimo 1991 m. gruodžio 5 d. (buvęs 3, dabar — 4 punktas). Tačiau visa tai nė kiek nepaneigia Lietuvos Respublikos valstybės ir pilietybės tęstinumo. Atvykusiems į Lietuvą okupacijos metais asmenims pilietybė suteikta Lietuvos Respublikai naudojantis suverenia teise nustatyti savo pilietybės įstatymus ir jos įgijimo sąlygas.

Tuo tarpu Latvija ir Estija atvykusiems į šias valstybes jų okupacijos metais ir norintiems įgyti jų pilietybę buvusios TSRS piliečiams nustatė įprastą natūralizacijos procedūrą, t.y. jiems taikomas sėslumo, valstybinės kalbos mokėjimo ir konstitucijos pagrindų žinojimo cenzai. Įstatymų nustatyti natūralizacijos terminai, skirtingu metu nagrinėjant įvairių asmenų grupių prašymus suteikti pilietybę. Tokia Latvijos ir Estijos pilietybės politika buvo sąlygota grėsmingos demografinės situacijos šiose valstybėse. TSRS neteisėtai vykdytas savo piliečių perkėlimas į Latviją ir Estiją turėjo kur kas didesnių padarinių negu Lietuvoje (Latvijoje tik pusę gyventojų buvo latviai, Estijoje estų buvo vos daugiau kaip 60 procentų). Tokia gyventojų etninė sudėtis rimtai grėsė Latvijos ir Estijos valstybių tautiniam identitetui. Be to, šios valstybės turėjo didesnę faktinę veiksmų laisvę, nes pilietybės klausimus pradėjo reguliuoti jau atkūrusios nepriklausomybę. Latvijos ir Estijos pilietybės įstatymai nepažeidė jokių tarptautinės teisės normų,

kadangi, kaip ir Lietuva, jos neprivalėjo suteikti savo pilietybės Sovietų Sąjungos piliečiams, neteisėtai perkeltiems į jų teritoriją. Šios dvi valstybės, atsižvelgdamos į savo specifiką, suverenią teisę nustatyti pilietybės įstatymus pasinaudojo kitaip nei Lietuva ir nusprendė taikyti nuo okupacijos laikų nuolat juose gyvenantiems TSRS piliečiams natūralizacijos reikalavimus bendra tvarka, kaip ir visiems kitiems užsieniečiams. Latvija ir Estija tuo nepažeidė savo įsipareigojimų pagal 1961 m. Konvenciją dėl bepilietybės mažinimo, kadangi pilietybės iš nieko neatėmė, o valstybių teisių perėmimo atveju įtvirtintos konvencijos normos Latvijai ir Estijai, kaip ir Lietuvai, netaikomos. Be to, okupacijos metais atvykę į Latviją ir Estiją bei šiose valstybėse apsigyvenę TSRS piliečiai, žlugus TSRS, neliko be teisės į jokią pilietybę. Iki 2001 m. jie gali įgyti Rusijos Federacijos pilietybę pagal šios valstybės pilietybės įstatymą. Rusija, būdama TSRS teisių tęsėja, numatė, kad jos pilietybę iš karto registracijos būdu gali įgyti visi to norintys buvusios TSRS piliečiai, gyvenantys kitų buvusių TSRS respublikų (tokiomis Rusija laiko ir Estiją bei Latviją) teritorijose ir neturintys kitos pilietybės. Nemažai Estijoje ir Latvijoje gyvenančių buvusios TSRS piliečių kaip tik ir priėmė Rusijos pilietybę.

Nepaisant skirtingos pilietybės politikos buvusios TSRS piliečių atžvilgiu, visų trijų Baltijos valstybių pilietybės įstatymų pagrindas bendras — šių valstybių tęstinumas, sąlygojęs ir jų pilietybės tęstinumą. Svarbiausiu uždaviniu laikytas Baltijos valstybių piliečių korpuso, kurio pagrindas — tarpukario pilietybės įstatymai, atkūrimas, o tik po to reguliuoti kitų asmenų, nuolat gyvenančių šiose valstybėse, pilietybės klausimai. Kitoks požiūris ir valstybių teisių perėmimo atveju nustatytų tarptautinės teisės normų, reguliuojančių pilietybės klausimus, taikymas būtų reiškęs trijų Baltijos valstybių tęstinumo ir identiteto paneigimą, jų kaip teisėtų buvusios TSRS sudėtinių dalių (buvusių sąjunginių respublikų statuso) pripažinimą.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Lukašuk I.I. *Meždunarodnoje pravo: Osobennaja čast.* — Moskva: BEK, 1997. — P. 23.

² Piliečių korpusu šiame straipsnyje vadinama piliečių visuma.

³ Žr.: *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16 — 1940.VI.15).* — Vilnius: Spindulys, 1996. — P. 153.

⁴ Lietuvos piliečiais nepripažinti Rusijos valdininkai, nuolat dirbę Lietuvoje. Tai savaime suprantama: asmenys, tarnavę Rusijos valstybei, laikyti jos piliečiais.

⁵ Endziņš A. *The Special Case of the Baltic States: State Succession, State Continuity and Issues of the Citizenship*. — Pranešimas 1997 m. UniDem seminare *Nationality and State Succession*. — P. 3.

⁶ Žr.: *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16 — 1940.VI.15)*. — Vilnius: Spindulys, 1996. — P. 155–157.

⁷ Išsamiau apie tai žr.: 1989 m. rugpjūčio 21 d. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos 1939 metų Vokietijos — TSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti išvados* // Tiesa. — 1989. — Rugpjūčio 22. — Nr. 193.

⁸ Išsamiau apie tai žr.: Marek K. *Identity and Continuity of States in Public and International Law*. — Geneve: Librairie E. Droz, 1954. — P. 398–412.

⁹ Ten pat. — P. 83.

¹⁰ *Encyclopedia of Public International Law*. — Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982. — Vol. 4. — P. 65.

¹¹ Brounli J. *Meždunarodnoje pravo*. — Moskva: Progres, 1977. — Antroji knyga. — P. 372.

¹² Ten pat. — Pirmoji knyga. — P. 140.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Žr.: *Valstybės žinios*. — 1994. — Nr. 42-771.

Summary

CONTINUITY AND NATIONALITY OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA

This article was written under the influence of the Seminar "Citizenship and State Succession", which was held in Vilnius on 16–17 May, 1997, at the initiative of the Council of Europe. The seminar was dealing with the issues of nationality in new European states which appeared after the dissolution of the USSR and Yugoslavia. The practice of three Baltic States was also briefly discussed. However, the author postulates that the case of Baltics is the specific one. Lithuania, Latvia and Estonia can not be regarded as new States because they have restored their independence in 1990–1991 on the basis of *de jure* continuity of their statehood. These States were illegally occupied and annexed by the USSR in 1940. Thus, according to the principle of *ex injuria non oritur jus*, their statehood and nationality prevailed, i.e. the nationality of the three Baltic States was recognized to those persons who possessed one of these nationalities in inter war period and to their descendants. Only after that the issues of nationality of other inhabitants of the Baltic States were solved. This solution is not connected to the issues of State succession, as these States are not successors of the USSR. The author examines the practice of one of the Baltic States, the Republic of Lithuania concerning the issues of nationality in his aim to show the specificity of the Baltic States in comparison with the former republics of the USSR and Yugoslavia.